

Patrimoniul bisericesc în perioada apostolică și până la Constantin cel Mare

Ioan COZMA*

Abstract: *Ecclesiastical patrimony from the apostolic period until Constantine the Great. This study adds to the research devoted to the ecclesiastical patrimonial law. In the first part, the study aims to make a few terminology clarifications, relating to the expression “ecclesiastical patrimony”, thereafter continuing with the rationale behind the necessity of the Church to have a patrimony. The second part of the study is about the historical evolution of the patrimony’s acquisitions during the apostolic and post-apostolic periods, when the duty of the Church to consolidate and administer its own patrimony was a rather difficult one because, firstly, of the lack of specific rules, and, secondly, because of persecution against Christians. The edict of Constantine the Great would begin a new era in the life of the Church, allowing it to free itself from the fictitious cover of funereal associations and consolidate its own patrimony, enhanced and protected, in the subsequent years, even through the interventions of Roman emperors.*

Keywords: *ecclesiastical patrimony, ecclesiastical goods, canon law, Church property, Constantine the Great.*

* PhD in oriental canon law, parish priest in the Romanian Orthodox Episcopate of America (Orthodox Church in America).

1. Precizări terminologice: *patrimoniul bisericesc*

Noțiunea de „*patrimoniul bisericesc*”, din punct de vedere tehnico-juridic, derivă din noțiunea juridică civilă de „*patrimoniul*”¹, fiind întotdeauna văzută și analizată prin prisma bunurilor care formează obiectul patrimoniului. Această situație este tributară jurisprudenței romane (clasice și bizantine), de unde Biserica a moștenit organizarea sa administrativă, precum și principalele noțiuni și principii juridice, dezvoltate mai târziu în două sisteme de drept proprii: dreptul canonic latin și dreptul canonic oriental. În ambele sisteme, patrimoniul bisericesc a fost văzut ca ceva ce reflectă dimensiunea umană a Bisericii.

Cât privește conceptul ca atare de „*patrimoniul bisericesc*”, n-a lipsit în plan doctrinar o adevărată polemică din parte celor care au susținut că se poate vorbi de patrimoniul bisericesc în sens extins și în sens restrâns.

¹ Termenul „*patrimoniul*” este corespondentul cuvântului latin „*patrimonium*”, derivat din substantivului latin „*pater*” (tată), care, la origine, desemna bunurile moștenite de la tată sau bunurile ereditate de la părinți. Termenul a intrat în limbajul juridic, însă a suferit un important transfer semantic, deoarece nu mai exprimă relația cu trecutul și cu ascendenții, ci o relație cu prezentul și cu persoana titulară a drepturilor și obligațiilor cu conținut economic. Noțiunile juridice de „*patrimoniul*” și „*drept patrimonial*” sunt conexe între ele, exprimând totalitatea drepturilor și obligațiilor cu valoare economică, aparținătoare unei persoane juridice sau fizice, precum și bunurile la care se referă drepturile și obligațiile respective. Patrimoniul, în substanța sa, nu se identifică numai cu obiectul, adică bunurile sau lucrurile, ci conceptul trece dincolo de bunurile corporale (*res corporales*), amplificându-se, cuprinzând toate drepturile, debitele și obligațiile cu valoare pecuniară, garantate unui subiect, adică așa numitele lucruri necorporale (*res incorporales*). Rădăcinile conceptului de patrimoniul, înțeles în această formă, se găsesc în dreptul roman clasic, dar maturizarea instituției patrimoniale este tributară dreptului romano-bizantin din epoca lui Iustinian, de unde s-a moștenit în mod substanțial conceptul modern. Cf. Alain Serieux, *La notion juridique de patrimoine. Breve notations civilistes sur le verbe «avoir»*, în „Revue trimestrielle de droit civil”, nr. 4 (1994), p. 811-812; Valeriu Stoica, *Drept civil. Drepturile reale principale*, București, Editura Humanitas, 2004, p. 42; Carlo Fada – Paolo E. Bensa, *Note dei traduttori*, în Bernhard Windscheid, *Diritto delle Pandette*, vol. IV, Torino, 1930, p. 198.

În sens extins, patrimoniul bisericesc este văzut ca o totalitate de bunuri, incluzând aici și bunurile persoanelor private, persoanelor juridice, precum și anumite bunuri ale persoanelor fizice, pe care Biserica le folosește pentru atingerea scopurilor sale.

În sens restrâns, patrimoniul bisericesc este compus din totalitatea bunurilor bisericești, aparținătoare persoanelor juridice bisericești. O seamă de canoniști au ajuns la concluzia că acest ultim sens exprimă realitatea juridică a patrimoniului bisericesc, în timp ce, pentru primul sens, se poate vorbi mai degrabă de un mozaic patrimonial, decât de patrimoniu bisericesc în sensul propriu al cuvântului.

Prin urmare, luând în considerare ultimul sens al patrimoniului, putem defini patrimoniul bisericesc ca fiind totalitatea bunurilor mobile și imobile, a drepturilor și raporturilor active și pasive a unei persoane juridice bisericești.

2. Necesitatea Bisericii de a avea un patrimoniu

Biserica este definită ca fiind instituția divino-umană fondată, în mod nevăzut, de Mântuitorul Iisus Hristos pe cruce și vizibilă la Rusalii prin pogorârea Duhului Sfânt. Cele două realități – *temporală* și *spațială* – sunt opera aceleași voințe divine a Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, care a creat Biserica sa aici pe pământ ca o comunitate de credincioși, uniți între ei prin credință, legea divină, ierarhie și taine.

Mântuitorul nu a limitat Biserica doar la credință, ci a vrut-o ca o comunitate, societate vizibilă și temporală, organizată în spațiu și timp. Sub acest profil, Biserica este un organism social ce se aseamănă din punct de vedere juridic cu alte societăți civile, având toate elementele definitorii ale acestora: un număr de membri, un scop bine delimitat, mijloace pentru atingerea scopurilor stabilite și o autoritate care să conducă pe membrii ei spre scopul ales². Evident, această asemănare este una structurală,

² Cf. Iorgu D. Ivan, *Bunurile bisericești în primele 6 secole. Situația lor juridică și canonică*, București, 1937, p. 1-2.

deoarece, prin originea sa, scopurile, mijloacele și caracterul autorității care o guvernează Biserica se deosebește de toate celelalte societăți civile.

Mântuitorul Iisus Hristos a acordat Bisericii dreptul de a exista, de a trăi și de a opera conform scopurilor ei, adică toate acele elemente care constituie statutul juridic al unei societăți³. Nu trebuie să uităm faptul că instituind tainele, Mântuitorul le-a conferit și o parte materială specifică naturii umane. Această realitate nu a diminuat cu nimic caracterul supranatural al Bisericii, văzută ca o dimensiune divino-umană, ci, dimpotrivă, a pus în lumină dimensiunea sa umană, adică Biserica văzută ca societate care operează în istorie și care pentru a-și îndeplini misiunea sa are nevoie și de mijloace materiale.

Ca organism social, încă din primele timpuri, Biserica a avut nevoie și de bunuri materiale necesare pentru dimensiunea sa terestră, temporală, care implica nu numai celebrarea cultului, ci și ajutorarea celor săraci și a tuturor celor care se găseau în suferință. „Mila și compătimirea față de suferințele celui lipsit – afirma Iorgu Ivan – străine sufletelor și instituțiilor de până atunci, ajung într-adevăr motivul cel mai puternic, care va pune în mișcare generozitatea credincioșilor, despărțindu-se de averile lor și încredințându-le Bisericii, pentru a fi împărțite după socotința ei celor lipsiți”⁴.

3. Perioada apostolică

Modul de trai al primelor comunități creștine nu era instituționalizat, ci caracterizat mai degrabă de o existență comunitară, unde totul aparținea tuturor⁵. În capitolul 2, v. 42-47,

³ Cf. Louis J. Demeuran, *L'Eglise: constitution, droit public*, Paris, Edition Beauchesne, 1914, p. 27.

⁴ I. D. Ivan, *op. cit.*, p. 3.

⁵ A se vedea: Louis Thomassin, *Vetus et nova Ecclesiae disciplina circa beneficia et beneficiarios*, p. III, t. 3, Parisii, 1691, p. 2-6; Jean Dauvillier, *Les temps apostolique, Ier siècles*, t. II, Paris, 1970, p. 338-343.

din *Faptele Apostolilor* se afirmă că bunurile erau puse în comun, fiind folosite pentru nevoile membrilor comunității din Ierusalim, în timp ce, la capitolul 4, v. 32-34, se arată că bunurile trebuiau să fie utilizate pentru necesitățile celor care aveau nevoie, fiind aduse și puse la picioarele Apostolilor. Pe lângă textele din *Faptele Apostolilor*, această stare de lucruri este susținută și de *Constituțiile Apostolice*, unde găsim următoarea remarcă: “*Communicabis omnia cum fratre tuo et non dices propria esse; communis enim participatio a Deo omnibus hominibus praeparata fuit*”⁶.

La acea epocă, bunurile care formau patrimoniul Bisericii erau în mare parte bunuri mobile, adică oferte și donații benevole (bani și alimente), care permiteau susținerea activității Bisericii, orientată în acele timpuri în două direcții: cultul și ajutorarea celor săraci⁷. Totuși, comuniunea bunurilor care exista la început între creștini izvora din necesitatea circumstanțelor, însă nu poate fi considerată ca o condiție absolută a dreptului de proprietate⁸.

Creștinismul a respectat proprietate individuală ca un drept natural, absolut, inerent persoanei umane, însă moderat de sentimentul dragostei creștine⁹. De altfel, niciun paragraf din textele vechi nu impune, ca o condiție esențială pentru a intra în

⁶ *Constit. Apost.* 7, 12, 5, în Franz X. von Funk ed., „*Didascalia et Constitutiones Apostolorum*”, vol. I, Paderbornae, 1905, p. 401.

⁷ Ceea ce israeliții ofereau templului și preoților lor nu era altceva decât o umbră, o imagine fără comparație cu ceea ce creștinii oferă Bisericii și săracilor. Julien Lorient ed., *Ancienne et nouvelle discipline de l'Église touchant les beneficis et les beneficiers / extraité de la discipline du R. P. Thomassin*, Paris, 1702, p. 699.

⁸ Cf. I. D. Ivan, *Bunurile bisericești in primele 6 secole. Situația lor juridică și canonică*, p. 7.

⁹ Viața în comun a primelor comunități creștine își găsește sprijin în exemplul vieții comunitare a lui Iisus cu apostolii (Ioan 12, 6). Prin urmare, forma de organizare ale primelor comunități creștine nu poate fi considerată ca o formă de comunism. Ideologia comunistă disprețuia proprietatea individuală și anula libertatea de alegere a persoanei, obligându-i pe toți să accepte un sistem unic totalitar. Vezi în acest sens Șerban Ionescu, *Considerațiuni critice asupra eticei materialismului economic*, București, 1930, p. 18-24.

Biserică și a deveni creștin, renunțarea la dreptul de proprietate în favoarea comunității. Mai degrabă s-a pus accentul pe modul de folosință a bunurilor particulare, văzute ca mijloace de câștigare a mântuirii și creare a unei punți de legătură între bogați și săraci¹⁰.

Înmulțirea comunităților locale și problemele intervenite ca urmare a persecuțiilor fac inefficient acest mod de organizare al Bisericii. Bunurile devin insuficiente pentru a satisface întru totul activitatea social-caritativă a Bisericii, fapt ce duce treptat la apariția colectei regulate.

Spre deosebire de primii ani ai creștinismului, când la formarea patrimoniului primelor comunități contribuția credincioșilor era din propria inițiativă, fără să existe o normă clară care să oblige în acest sens¹¹, în anii care au urmat inițiativa va aparține Bisericii, respectându-se totuși libertatea credincioșilor ei. Diaconii erau însărcinați, în acest sens, ca la fiecare liturghie să facă o colectă printre credincioși, la care erau ținuți să contribuie toți care aveau bunăvoință și mijloace pentru a o face. Totuși, din cauza diferențelor sociale dintre bogați și săraci, Părinții îi sfătuiau pe cei bogați să ofere contribuția lor în funcție de averea pe care o aveau. Nu se trata de o zeciuială în adevăratul sens al cuvântului, întrucât fiecare putea să aleagă dacă oferă sau nu ceva, fără nici o consecință asupra statutului său de

¹⁰ Lactanțiu pune în evidență acest aspect, afirmând: „*Divitiae quoque non faciunt insignes, nisi quod possunt bonis operibus facere clariores. Divites sunt enim, non quia divitias habent, sed quia utuntur illis ad opera justitiae. Et qui pauperes videntur, eo tamen divites sunt, quia et non egent, et nihil concupiscunt*”. Lactantii, *Divinarum Institutionum* (liber 5, cap. 16), în *PL* 6, col. 600-601.

¹¹ Sfântul Iustin Martirul și Filosoful sublinia faptul că, în acele timpuri, nimeni nu era forțat să dea ceva, fiecare putea să aducă darul său după propria bunăvoință: „*Qui abundant et volunt, suo arbitrio, quod quisque vult, largiuntur, et quod colligitur apud eum, qui praeest, deponitur, ac ipse subvenit pupillis et viduis, et iis qui vel ob morbum, vel aliam ob causam egent, tum etiam iis qui in vinculis sunt et advenientibus peregre hospitibus; nno verbo omnium indigentium curam suscipit*”. S. Justini Philosophi et Martyris, *Apologia I Pro Christianis*, în *PG* 6, col. 430.

creștin¹². Această colectă era apoi încredințată mai marelui comunității, banii fiind utilizați pentru ajutorarea celor săraci, a văduvelor, orfanilor și străinilor¹³. Tertulian atestă că în timpul său exista chiar o casă de bani comună (*arca communis*) în care se adunau contribuțiile lunare ale credincioșilor¹⁴. Alături de acest tip ordinar de colectă, cartea *Faptele Apostolilor* (11, v. 27-30) mai descrie și un alt tip extraordinar, destinat ajutorării creștinilor care trăiau în zonele calamitate¹⁵.

Din această contribuție periodică a Bisericii s-a format patrimoniul Bisericii primare, un patrimoniu care din cauza condițiilor precare de existență era format în mare parte din bunuri mobile, ușor de transportat, de ascuns și de distribuit, în funcție de nevoile credincioșilor și de necesitățile cultului¹⁶.

4. Perioada post-apostolică

Viața creștinilor în primele secole alterna între persecuții și toleranță. Totuși, Biserica continuă să se întărească, creându-și propriile organe și un sistem administrativ intern care îi va permite în secolul al III-lea să facă apel la organele Statului cât

¹² Se va ajunge totuși la o zeciuală legiferată de Biserică; astfel în secolul al VI-lea, în Occident, sinodul de la Maçon (585), în canonul 5, condamna cu excomunicarea pe cei care nu ofereau zeciuală, folosită în acel timp pentru răscumpărarea prizonierilor și ajutorarea celor săraci. Cf. Charles J. von Hefele - Henri Leclercq, *Histoire des Conciles*, t. III, 1, Paris, 1910, p. 209.

¹³ Cf. S. Justini Philosophi et Martyris, *Apologia I Pro Christianis*, PG 6, col. 429.

¹⁴ Cf. Tertulian, *Apologetica*, 39, în *PL* 1, col. 533.

¹⁵ Vezi și următoarele pasaje pauline: *Romani* 15, 26-27; *I Corinteni* 16, 1-4; *II Corinteni* 8, 1-5; 9, 2-5. P. Fourmeret precizează că ofertele tarificate, reglementate încă din primele secole, se măresc după anul 313. Cf. Pierre Fournier, *Ressources dont l'Église disposa pour reconstituer son patrimoine*, Paris, 1902, p. 28.

¹⁶ „Unde bona Ecclesiae illis temporibus consistebant in rebus mobilibus quae facile asportari, abscondi vel distribui possent, veluti in pecunia aut rebus ad victum et amictum necessariis, in frumento, vino, oleo, vestibus pro pauperibus”. Claudii Fleury, *Institutiones iuris ecclesiastici*. Latinas reddidit et cum animadversionibus J. H. Boehmeri edidit J. D. Gruber, Editio tertia, Lipsiae, 1743, p. II, c. 10.

mai puțin posibil. Este evident faptul că nu se poate vorbi încă de un drept de proprietate bisericească în sensul clasic al cuvântului, cunoscut fiind faptul că religia creștină era considerată *religio illicita*¹⁷.

Cu toate acestea, în patrimoniul Bisericii intrau și unele bunuri imobile, precum terenurile pentru cimitire și edificiile care serveau pentru celebrări liturgice sau reuniuni. Toate aceste bunuri erau *de facto* considerate ca făcând parte din patrimoniul Bisericii, însă *de iure* aparțineau celor care le-au donat sau cumpărat¹⁸. Aceasta era o situație mai puțin convenabilă

¹⁷ Cf. Dumitru G. Boroianu, *Dreptul Bisericesc*, vol. II, Iași, 1899, p. 342.

¹⁸ Evident, Biserica nu putea să posede bunuri imobile. Celebrările liturgice se desfășurau în casele private ale creștinilor înstăriți. Astfel de case vor servi pentru două secole ca lăcașuri de cult și de adunare a comunităților creștine, fiind considerate ca făcând parte din patrimoniul bisericesc. Mai târziu, multe din ele vor fi transformate în adevărate biserici creștine, suferind modificări arhitectonice adaptate celebrărilor liturgice comunităților creștine în plină expansiune. Este suficient să amintim așa numitele *titulus* romane: *Titulus Clementis*, *Titulus Pammachii*, *Titulus Eusebii*, *Titulus Caeciliae*; toate case private puse la dispoziția creștinilor din Roma și apoi transformate în biserici creștine. Vezi Giuseppe Bovini, *La proprietà ecclesiastica e la condizione giuridica della Chiesa in età precostantiniana*, Milano, 1948, p. 3-67.

În același mod, cimitirele creștine s-au dezvoltat în jurul cimitirelor de familie. Creșterea numărului creștinilor a făcut inefficient spațiul pentru morminte așa încât s-a adoptat înmormântarea în morminte subterane. La sfârșitul secolului al II-lea, astfel de cimitire subterane sau catacombe nu au mai fost considerate proprietatea privaților ci a comunităților creștine. Un exemplu de acest fel este cel oferit de Tertulian care afirma că, în acea epocă, marele cimitir al creștinilor din Cartagina (*areae sepulturarum*) aparținea comunității creștine locale, fiind administrat de aceasta. La începutul persecuției împăratului Septimius Sever, poporul african ceruse suprimarea cimitirelor creștine cu cuvintele «*Area non sint*». Cf. Tertulian, *Ad Scapulam*, 3, în *PL*, 1, col. 701-702. Vezi și Henri Leclercq, *Area*, în Fernand Cabrol ed., *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, t. I, 2^{-eme} partie, Paris, 1907, col. 2787.

Același lucru se petrecea la Roma la începutul secolului al III-lea, când Papa Zefirin (198-218) a conces diaconului Calist administrarea cimitirului *Ad catacumbas*, situat pe via Appia. În timpul Papei Fabian (236-250), cimitirele din Roma, mai numeroase în acea epocă, erau administrate de cei șapte arhidiaconi ai Romei, fiecare administrând cimitirele în limitele jurisdicționale

comunităților bisericești, deoarece era posibil ca membrul comunității creștine, proprietar al imobilului donat, pentru a-și menține situația socială și politică să apostazieze și să se reîntoarcă la cultul păgân, iar comunitatea creștină să rămână astfel fără acele imobile care au fost binecuvântate spre a fi folosite pentru cult. O situație similară era și cea în care proprietarul creștin avea moștenitori păgâni. Aceștia, intrând în succesiunea rudei lor creștine, confiscau *de facto* bunurile donate comunității creștine de către aceasta¹⁹.

Un mod legal de funcționare a comunităților creștine au fost asociațiile colective, care permiteau să se facă acte de proprietate colectivă²⁰. Astfel de asociații au fost așa numitele «*collegia funeralia*» și «*collegia tenuiorum*»²¹. Acesta a fost

ale diaconiei lor. (*Liber Pontificales XXI*). Cf. Henri Leclercq, *Catacombes*, în F. Cabrol ed., *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de la Liturgie*, t. II, 2^{-me} partie, Paris, 1910, col. 2425.

¹⁹ Cf. I. D. Ivan, *Bunurile bisericești în primele 6 secole. Situația lor juridică și canonică*, p. 37-38.

²⁰ Cf. H. Leclercq, *Catacombes*, col. 2425-2426.

²¹ Vedi J.-P. Waltzing, *Collegia*, în F. Cabrol – H. Leclercq ed., *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, t. III, 2^{-eme} partie, Paris, 1914, col. 2107-2140.

Giovanni Battista de Rossi și Gennaro Monti sunt partizanii teoriei organizării legale a comunităților creștine în colegii funerare. A se vedea: Johannes B. de Rossi, *Roma sotterranea*, voll. I-III, Roma, 1864-1877; Gennaro M. Monti, *I «collegia tenuiorum» e la condizione giuridica della proprietà ecclesiastica nei primi tre secoli del cristianesimo*, în *Studi in onore di S. Riccobono*, vol. III, 1933; Idem, *Le corporazioni nell'Evo antico e nell'alto Medio Evo*, Bari, 1934. Duchesne și Ivan văd doar o asemănare externă între colegiile funerare păgâne și asociațiile creștine. Ei admit influența structurilor administrative și sociale romane în organizarea Bisericii pre-constantiniene, însă consideră că teoria lui Rossi și Monti este oarecum forțată, deoarece comunitățile creștine nu s-au organizat niciodată în colegii funerare în sensul adevărat al cuvântului. În opinia lor, în primele trei secole, cu toate edictele de toleranță, comunitățile creștine posedau bunuri imobile numai ca societăți religioase, constituite fără vreo recunoaștere legală din partea autorităților civile. De pe această poziție, ca societate religioasă, Biserica a încercat să se impună în societatea civilă determinându-i pe împărații romani să o tolereze alături de alte societăți ilicite existente în acele timpuri. Cf. Louis Duchesne,

primul mod legal prin care Biserica a început să-și formeze patrimoniul său stabil (bunuri mobile și bunuri imobile)²². Aceste colegii pentru a avea o existență juridică nu aveau nevoie de vreo autorizație specială; era suficientă o declarație făcută la Prefectura orașului, la care se adăuga lista cu toți membrii. Odată înregistrată, asociația creștină putea să posede în mod corporativ, la fel ca și toate celelalte colegii funerare, edificii pentru reuniuni și cimitire proprii²³.

Histoire ancienne de l'Église, vol. I, 3^{ed.}, Paris 1923, p. 381-387; I. D. Ivan, *Bunurile bisericesti in primele 6 secole. Situația lor juridică și canonică*, p. 37-49. Aceeași opinie o are și Constantin Dron, *Canoanele – text și interpretare*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1932, p. 115.

²² Referindu-se la proprietatea asupra patrimoniului bisericesc din această perioadă, Waltzing afirma: „cette propriété ne paraît pas être collective et indivise, mais corporative: c'est l'église qui paraît posséder comme corps ou comme personne juridique”. J.-P. Waltzing, *Collegia*, col. 2107.

²³ „*loca ad ius corporis eorum, id est ecclesiarum, non hominum singulorum, pertinentia*”; J.-P. Waltzing, *Collegia*, col. 2109.

Această procedură în constituirea unei asociații nu a fost întotdeauna la fel. În vremea Republicii și până la mișcarea lui Catalina nu se cerea nicio aprobarea preliminară și nu se putea interveni ulterior pentru a se anula autorizațiile de funcționare. Această perioadă a favorizat apariția unei multitudini de asociații: colegii religioase, societăți politice, corporații profesionale și societăți de divertisment. Catalina reușește să le implice în luptele politice și cu un *senatus-consult* din anul 64 (a. Ch.) Senatul le interzice. La puțin timp, în anul 58, Clodius cu *Lex Clodia* aprobă din nou asociațiile, pentru ca în anul 49 Iulius Cezar să interzică din nou dreptul de asociere. În timpurile Imperiului, *Lex Iulia de collegis* permitea constituirea asociațiilor, procedura fiind destul de riguroasă: se cerea aprobarea preliminară a Senatului, care trebuia să analizeze foarte atent interesul privat și utilitatea publică a asociației. La începutul secolului al III-lea, Senatul, fără să renunțe în mod expres la această procedură, a manifestat o oarecare toleranță, în sensul că nu se mai cerea autorizarea expresă. În ceea ce privește *collegia funeralia* și *collegia tenuiorum*, Senatul a dat o aprobare generală care permitea constituirea și funcționarea respectivelor colegii, atât timp cât acestea nu deveneau periculoase pentru ordinea publică (Cf. *Dig. I, 47, 22*). O dovadă în acest sens este Statutul colegiului funerar din Lanuvium din anul 136, care conține un paragraf dintr-un *senatus-consult* referitor la aprobarea fără restricții a colegiilor funerare. Cf. I. D. Ivan, *Bunurile bisericesti in primele 6 secole. Situația lor juridică și canonică*, p. 22-23.

Un act important spre recunoașterea creștinismului ca *religio licita* a fost făcut de împăratul Alexandru Sever (222-235). Acesta a ridicat prohibiția „*non licet esse christianos*”²⁴, acordând în anul 225 o oarecare libertate creștinilor. Această perioadă de toleranță a fost pozitivă pentru comunitățile creștine, care au început să-și construiască propriile edificii de cult, destinate numai pentru acest scop²⁵. Mai mult decât atât, revendicând parcele de teren pentru construirea de locașuri de cult, vor face apel procesual la împărat. De notorietatea este, în acest sens, decizia împăratului Sever Alexandru (222-235), prin care s-a conces creștinilor o bucată de teren revendicată și de corporația popinarilor (botelierii sau cârciumarii). Sentința împăratului,

²⁴ În spatele acestui act de toleranță, cu care-și inaugura domnia, era simpatia pentru regulile morale predicate atât de evrei, cât și de creștini. Evreilor le-a autorizat religia, în schimb creștinilor le-a conces doar un act de toleranță. Referitor la acest fapt Lampridius, biograful său, scria: „*Judaeis privilegia reservavit, Christianos esse passus est*”. A. Lampridius, *Vita Alexandri Severi*, XXII, apud J.-P. Waltzing, *Collegia*, col. 2134.

²⁵ Sfântul Grigore de Nyssa în scrierile sale afirma că în anul 240 Sfântul Grigore Taumaturgul, episcop de Neocezarea, a construit o biserică în zona cea mai înaltă a cetății, unicul edificiu care rămăsese intact în urma unui teribil cutremur. Cf. S. Gregorii Nysseni, *De vita S. Gregorii Thaumaturgi*, în PG 46, col. 923-925.

Johann Kirsch este de părere că la sfârșitul secolului al II-lea comunitățile creștine posedau edificii de cult, destinate numai celebrărilor liturgice, numite «*ο οίκος του Θεού*» sau «*οι των εκκλησιών οίκοι*». Aceste edificii de cult erau, în opinia lui Kirsch, proprietatea comunității creștine, de aceea în timpurile persecuțiilor adeseori erau incendiate sau confiscate, fiind considerate proprietatea Bisericii. În timpurile de toleranță, aceste edificii au fost reconstruite și considerate ca fiind proprietatea comunităților creștine. Cf. Johann P. Kirsch, *Die christlichen Kultusgebäude in der vorkonstantinischen Zeit*, în *Festschrift des deutschen Campo Santo in Rom*, Fribourg, 1897, p. 6-20. Aceeași opinie are și L. Duchesne, care afirma că după moartea împăratului Marc Aureliu Antonin (161-180), comunitățile creștine au avut o lungă perioadă de pace. În toată această perioadă respectivele comunități au posedat bunuri imobile, în virtutea existenței lor ca și comunități religioase, fără să aibă nevoie de vreo ficțiune legală în acest sens. Cf. L. Duchesne, *Histoire ancienne de l'Église*, vol. I, p. 381-387.

“*melius esse ut quemadmodumcumque illic deus collatur quam popinariis dedatur*”, evidențiază destul de clar regimul legal al Bisericii din acea perioadă²⁶. Această concesie acordată în acel timp vine să demonstreze că autoritatea publică romană recunoștea asociațiilor creștine capacitatea de a dispune în mod legal de proprietăți imobiliare²⁷.

Un alt pas important în clarificarea situației patrimoniale a Bisericii a fost edictul împăratului Galian (260-268). Acesta a revocat în anul 260 edictul de persecuție al tatălui său – împăratul Valerian (253-260) – și a acordat o toleranță individuală, restituind cimitirele și locașurile de cult și permițând printre altele și exercitarea cultului creștin²⁸. Eusebiu de Cezareea afirma că, înainte de persecuția lui Dioclețian (284–305), în fiecare cetate a imperiului existau biserici și cimitire creștine²⁹.

De asemenea, foarte important a fost și edictul din 30 aprilie 311 al împăratului Galeriu, prin care se acorda corporațiilor creștine dreptul de a exista, de a practica religia și a redobândi bunurile confiscate.

În mod evident, toate aceste acte de toleranță religioasă, ce prevesteau edictul împăratului Constantin, cu toate că favorizau consolidarea patrimonială a comunităților creștine, nu puteau să constituie o bază juridică a dreptului de proprietate. Subliniind această realitate, Iorgu Ivan afirma:

În toate aceste acte nu se vede însă temeiul unui drept pe care l-ar fi avut creștinii, ci este vorba numai de o binefacere pe care o acordă împăratul. Ceea ce schimbă aceste acte, în situația sub care comunitatea creștinilor poseda locuri de cult și cimitire, este numai noul aspect al toleranței, la adăpostul căreia creștinii au putut

²⁶ Cf. Lampridius, *Vita Alexandri Severi*, XLIX, apud J.-P. Waltzing, *Collegia*, col. 2134.

²⁷ Cf. G. Bovini, *La proprietà ecclesiastica e la condizione giuridica della Chiesa in età precostantiniana*, p. 57.

²⁸ Cf. Eusebii Caesariensis, *Historiae Ecclesiasticae*, VII, 13, în PG 20, col. 673-676.

²⁹ *Ibidem*, VIII, 1, col. 739-742.

poseda bunuri chiar de la începutul organizării lor; înainte toleranța era tacită, acum rezultă din voința expresă a împăratului³⁰.

5. Contribuția împăratului Constantin la consolidarea patrimoniului bisericesc

Totul a culminat cu edictul din anul 313 al împăraților Constantin I (311-337) și Liciniu (307-324), prin care s-a oferit libertate religiei creștine, restituindu-se bunurile deținute cu titlu corporativ și confiscate în anul 303 de împăratul Dioclețian³¹. Nu

³⁰ I. D. Ivan, *Bunurile bisericești în primele 6 secole. Situația lor juridică și canonică*, p. 34-35.

³¹ Unii istorici sunt de părere că împăratul Constantin s-a inspirat din edictul din anul 311 al împăratului Galeriu. Împăratul Galeriu, grav bolnav în palatul său din Sardica (alții susțin că se afla la Nicomidia), a emis un edict de toleranță, ce punea capăt persecuțiilor și oferea recunoaștere juridică creștinilor. Nu se știe cine sau ce a provocat această schimbare de atitudine față de creștini. Dacă Liciniu sau Constantin l-ar fi influențat în acest sens pe Galeriu, în mod sigur cei doi istorici Lactanțiu și Eusebiu de Cezareea nu ar fi omis să o spună. Cu toate că istoricul Eusebiu prezintă decretul celor doi împărați, Constantin și Liciniu, se pare totuși că el nu a avut în față decretul din 313, ci pe acela din 311 al împăratului Galeriu. Iată decretul consemnat de Eusebiu: „*Quamobrem cum nos, Constantinus ac Licinius Augusti, felicibus auspiciis Mediolanum venissemus, et quaecunque ad commodum utilitatemque reipublicae pertinebant, sollicito inquireremus, inter caetera quae universis multifarian profutura iudicavimus, seu potius prae reliquis omnibus haec constituenda esse censuimus, quibus divini numinis cultus ac veneratio contineretur: hoc est, ut Christianis et reliquis omnibus libera facultas a nobis tribuatur quamcunque voluerint religionem consecrandi: quo scilicet quidquid illud est divinum ac coeleste numen, nobis et universis qui sub imperio nostro degunt, propitum esse possit. Hanc igitur nostram voluntatem salubri et rectissimo consilio promulgavimus, ut nemini prorsus Christianam observatiam ac religionem sequendi aut eligendi licentia denegetur. Sed unicuique liceat ad eam religionem quam sibi conducere censuerit, animum applicare; quo divinum numen propensum erga nos studium ac benignitatem in omnibus possit ostendere*”. Eusebii Caesariensis, *Historiae Ecclesiasticae*, X, 5, în *PG* 20, col. 882. Același decret îl găsim și la Lactanțiu: Lactantii, *De mortibus persecutorum*, în *PL* 7, col. 267-269.

se trata doar de locuri de cult sau de cimitire, ci de parcele de teren³².

Acest edict nu doar a reabilitat religia creștină la situația anterioară persecuțiilor împăraților Dioclețian și Galeriu, ci a oferit un cadru legal care a permis Bisericii să iasă de sub vâlul fictiv al asociațiilor funerare și să se dezvolte în sensul propriu de comunitate instituționalizată, ca adevărată persoană juridică, cu guvern recunoscut și patrimoniu stabil propriu (bunuri mobile și imobile). Toate acestea au dus la recunoașterea dreptului de proprietate al Bisericii și, în consecință, dreptul de a avea un patrimoniu stabil, adică de a poseda bunuri temporale care să-i asigure atingerea propriilor scopuri.

În realitate, Constantin și Liciniu nu au avut niciodată pretenția că recunoașterea dreptului de proprietate al Bisericii ar fi fost rezultatul acordării unui astfel de drept. Cei doi împărați nu au conferit dreptul de proprietate, ci l-au consacrat ca un fapt deja existent, determinând autoritățile publice să-l respecte³³.

O contribuție importantă au avut-o împărații creștini, care au considerat că este de datoria lor să pună la dispoziția Bisericii toate acele mijloace materiale necesare misiunii sale. Constantin a făcut primul pas în acest sens: a scutit bunurile bisericesti de taxe, a recunoscut asociațiile de credincioși ca persoane juridice și a anulat edictul de toleranță pentru celelalte religii, recunoscând primatul religiei creștine. Edictul său de toleranță a

³² Despre astfel de bunuri, Pierre Fourneret afirma: „Ces biens frugifères constituent le premier élément des revenus ecclésiastique. Nous allons voir quels moyens furent employés par les fidèles et par l'État pour suppléer à l'insuffisance du patrimoine”; P. Fourneret, *Ressources dont l'Église disposa pour reconstituer son patrimoine*, p. 25.

³³ Fourneret afirma: „Mais le droit de propriété qu'ils reconnaissent à l'Église, ils n'ont pas le moins du monde la prétention de le lui concéder, ils le constatent simplement et mettent en mouvement l'autorité publique pour le faire respecter”; P. Fourneret, *Ressources dont l'Église disposa pour reconstituer son patrimoine*, p. 88.

fost văzut ca un eveniment de o enormă importanță, influențând secole de a rândul *status*-ul juridic al Bisericii³⁴.

Principalele resurse din care Biserica și-a consolidat patrimoniul bisericesc în perioada de după proclamarea libertății Bisericii au fost: resursele provenite din liberalitățile credincioșilor (colectele); ofertele ordinare: ofertele aduse la altar³⁵, zeciuiala; resurse extraordinare: donații cu titlu universal, restituirea bunurilor frugifere.

Cu privilegiile și donațiile primite, Biserica, la puțin timp după edictul din 313, va poseda imense proprietăți, ajungând în secolul al V-lea să fie cel mai mare proprietar imobiliar din imperiu. O contribuție importantă, în acest sens, a avut-o împăratul Teodosie cel Mare (379-395) care, în dorința de a garanta unitatea religioasă a imperiului, a impus credința ortodoxă ca religie de stat. De la Teodosie religia creștină nu mai este o simplă comunitate autonomă, ci, dimpotrivă, devine religie imperială, „adică un aspect al societății creștine organizate într-un unic imperiu, în fruntea căruia stătea împăratul, situată deci în cadrul dreptului public imperial”³⁶.

Concluzii

Dreptul Bisericii de a poseda un patrimoniu se fondează pe dreptul natural și pe dreptul divin (Sf. Scriptură și Sf. Tradiție)³⁷. Existența Bisericii ca persoană juridică, într-un loc bine determinat, implică dreptul de a avea un patrimoniu cu care să-și asigure atingerea scopului stabilit de Întemeietorul ei. În

³⁴ Antonio Acerbi, *Il diritto nella Chiesa. Tensioni e sviluppi nella storia*, Brescia, Editrice Queriniana, 1977, p. 21

³⁵ Amintite în Didahia (13, 3-4), produsele aduse clericilor la altar, după colecte, sunt cel mai vechi și popular mijloc prin care Biserica a dobândit bunuri. Cf. P. Fourneret, *Ressources dont l'Église disposa pour reconstituer son patrimoine*, p. 28.

³⁶ A. Acerbi, *Il diritto nella Chiesa. Tensioni e sviluppi nella storia*, p. 21.

³⁷ Cf. Nicodim Milaș, *Dreptul bisericesc oriental*, București, Tipografia Gutenberg, 1915, p. 422.

principiu, așa cum o persoană, prin simplul fapt al existenței sale, are dreptul natural de a avea un patrimoniu și raporturi de drept patrimonial (ca o consecință a dreptului natural al existenței persoanei), în același mod, recunoscându-se Bisericii dreptul la existență, în mod evident trebuia să i se recunoască și dreptul de a dobândi, de a poseda, de a administra și de a dispune; acte juridice fără de care o persoană juridică nu poate să-și desfășoare viața sa temporală.

Întemeiată aici, pe pământ, Biserica a fost încă de la început o comunitate, societate vizibilă, care, pentru a trăi și opera, a avut, și are în continuare, nevoie de bunuri materiale. Acest fapt a fost evidențiat încă din perioada apostolică, când se pun bazele patrimoniului bisericesc, care să permită susținerea activității Bisericii, orientată atunci în două direcții: filantropică și culturală. În perioada imediat următoare, post-apostolică, odată cu înmulțirea comunităților creștine, bunurile Bisericii încep să crească. Totuși, perioadele de persecuție vor face destul de dificilă sarcina Bisericii de a-și completa și administra propriile bunuri. Edictul de la Milano, va inaugura o nouă epocă în viața Bisericii, permițându-i să iasă de sub vălul fictiv al asociațiilor funerare și să-și consolideze un patrimoniu stabil, contribuția împăratului Constantin cel Mare, în acest sens, fiind una decisivă, în anii următori, bunurile bisericești fiind ocrotite și sporite prin legi speciale.

References:

1. Acerbi, Antonio, *Il diritto nella Chiesa. Tensioni e sviluppi nella storia*, Brescia, Editrice Queriniana, 1977.
2. Boroianu, Dumitru G., *Dreptul Bisericesc*, vol. II, Iasi, 1899.
3. Bovini, Giuseppe, *La proprietà ecclesiastica e la condizione giuridica della Chiesa in età precostantiniana*, Milano, 1948.
4. Cabrol, Fernand ed., *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, t. I, 2^{-eme} partie, Paris, 1907.

5. Dauvillier, Jean, *Les temps apostolique, 1er siècles*, t. II, Paris, 1970.
6. de Rossi, Johannes B., *Roma sotterranea*, voll. I-III, Roma, 1864-1877.
7. Demeuran, Louis J., *L'Église: constitution, droit public*, Paris, Edition Beauchesne, 1914.
8. Dron, Constantin, *Canoanele – text si interpretare*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1932.
9. Duchesne, Louis, *Histoire ancienne de l'Église*, vol. I, 3^{ed.}, Paris 1923.
10. Eusebii Caesariensis, *Historiae Ecclesiasticae*, VII, 13, în *PG* 20.
11. Fada, Carlo – Bensa, Paolo E., *Note dei traduttori*, în Bernhard Windscheid, *Diritto delle Pandette*, vol. IV, Torino, 1930.
12. Fleury, Claudii, *Institutiones iuris ecclesiastici*. Latinas reddidit et cum animadversionibus J. H. Boehmeri edidit J. D. Gruber, Editio tertia, Lipsiae, 1743.
13. Fourneret, Pierre, *Ressources dont l'Église disposa pour reconstituer son patrimoine*, Paris, 1902.
14. Funk, Franz X. ed., *Didascalica et Constitutiones Apostolorum*, vol. I, Paderbornae, 1905.
15. Hefele, Charles J. – Leclercq, Henri, *Histoire des Conciles*, t. III, 1, Paris, 1910.
16. Ionescu, Șerban, *Considerațiuni critice asupra eticei materialismului economic*, București, 1930.
17. Ivan, Iorgu D., *Bunurile bisericești în primele 6 secole. Situația lor juridică și canonică*, București, 1937.
18. Kirsch, Johann P., *Die christlichen Kultusgebäude in der vorkonstantinischen Zeit*, în *Festschrift des deutschen Campo Santo in Rom*, Fribourg, 1897.
19. Lactantii, *Divinarum Institutionum* (liber 5, cap. 16), în *PL* 6, col. 600-601.
20. Idem, *De mortibus persecutorum*, în *PL* 7, col. 267-269.

21. Lorient, Julien ed., *Ancienne et nouvelle discipline de l'Église touchant les benefices et les beneficiers / extraité de la discipline du R. P. Thomassin*, Paris, 1702.
22. Milaș, Nicodim, *Dreptul bisericesc oriental*, București, Tipografia Gutenberg, 1915.
23. Migne, Jacques-Paul ed., *Patrologiae cursus completus: series latina*, tom 1, Parisiis, 1878.
24. Idem, *Patrologiae cursus completus: series graeca*, tom 6, 20, 46, Parisiis, 1857, 1863.
25. Monti, Gennaro M., *I «collegia tenuiorum» e la condizione giuridica della proprietà ecclesiastica nei primi tre secoli del cristianesimo*, în *Studi in onore di S. Riccobono*, vol. III, 1933.
26. Idem, *Le corporazioni nell'Evo antico e nell'alto Medio Evo*, Bari, 1934.
27. S. Gregorii Nysseni, *De vita S. Gregorii Thaumaturgi*, în *PG* 46.
28. S. Justini Philosophi et Martyris, *Apologia I Pro Christianis*, *PG* 6.
29. Serieux, Alain, *La notion juridique de patrimoine. Breve notations civilistes sur le verbe «avoir»*, în „*Revue trimestrielle de droit civil*”, nr. 4 (1994), p. 807-817.
30. Stoica, Valeriu, *Drept civil. Drepturile reale principale*, București, Editura Humanitas, 2004.
31. Tertulian, *Apologetica*, 39, în *PL* 1.
32. Idem, *Ad Scapulam*, 3, în *PL* 1.
33. Thomassin, Louis, *Vetus et nova Ecclesiae disciplina circa beneficia et beneficiarios*, p. III, t. 3, Parisiis, 1691.